

El col·loqui sobre «La formació i expansió del feudalisme català» (Girona 8-11 de gener de 1985)

per *Jaume Portella i Comas*

Just després de les vacances de Nadal va tenir lloc a la Secció de Lletres del Col·legi Universitari de Girona (Universitat Autònoma de Barcelona) el col·loqui sobre «La formació i expansió del feudalisme català», que aplegà vint-i-nou medievalistes convidats a presentar-hi ponències o comunicacions i més de dos-cents investigadors, professors i alumnes universitaris en qualitat d'assistents.¹

A l'imprès de convocatòria es raonava l'oportunitat del col·loqui pel fet que «durant els darrers anys s'han produït avenços importants en la recerca sobre el feudalisme català. Encara no s'han tocat tots els aspectes problemàtics i certs coneixements són força imprecisos, però els avenços ja representen una inflexió en els estudis tradicionals —particularment dedicats a la formació política dels comtats— i calia fer-ne balanç. D'altra banda, també es constataren «avenços notables en el coneixement de la Lleida, Tortosa, Mallorca, Menorca, Eivissa i València musulmanes —sobre les quals s'efectuà l'expansió del feudalisme català—, que no tan sols permeten d'entendre millor com es fan aquestes conquestes i com s'organitzen les colonitzacions, sinó que obliguen a observar contrastos decisius entre la societat conqueridora i la conquerida, tot facilitant, per exemple, la comprensió adequada de la seva diferent capacitat militar i alhora de les relacions socials feudals entorn de les quals s'estructuren les “noves” societats». En definitiva, tal com deia Miquel Barceló a l'acte inaugural, d'antuvi es tractava de reflexionar sense dèries ideològiques i prejudicis sobre la formació del feudalisme català i de la mateixa Catalunya; després calia plantejar-se «científicament» el problema de la formació dels Països Catalans, atès que l'expansió feudal —amb l'eliminació consegüent de la societat andalusina— no pot explicar-se per la ideologia de croada, ni tampoc per un postulat nacionalisme de realització d'un destí manifest.

D'acord amb aquests objectius bàsics, el col·loqui va estructurar-se en dues ponències: 1, *La formació i primera expansió del feudalisme català*, que fou en-

1. Exceptuant les comunicacions de M. Carme Barceló i Joan F. Cabestany, s'hi varen presentar tots els treballs anunciats al programa de sessions. D'altra banda, la professora Reyna Pastor féu una conferència molt interessant sobre *Construcción y consolidación del sistema feudal castellano-leonés de los siglos XI-XII*, que serà publicada conjuntament amb les actes del col·loqui, de pròxima aparició.

comanada al professor Pierre Bonnassie, i II, *La segona expansió feudal catalana, continental i ultramarina*, a càrrec del professor Pierre Guichard. El límit cronològic de les ponències s'havia fixat de manera orientativa cap al 1150, és a dir, entorn de la conquesta i colonització de la Catalunya Nova, però de fet ambdues ponències s'encavalcaren temporalment en funció de l'afinitat temàtica de les comunicacions.

Quant al marc territorial objecte d'estudi, els Països Catalans, ja venia determinat per l'enfocament del col·loqui i no va haver-hi ningú que en discutís la pertinència. Ben al contrari, alguns dels participants —Antoni Furió, Ferran Garcia i Miquel Barceló, entre altres— varen subratllar amb raó que l'origen comú de les estructures feudals i la similitud dels processos repobladors a les terres d'expansió catalana exigeixen una recerca coordinada, per tal com la mateixa expansió generà un espai històric coherent, malgrat les indiscutibles particularitats colonials. D'aquí, doncs, la necessitat de continuar mantenint contactes més o menys regulars entre els historiadors dels Països Catalans, prou ben fonamentada en el col·loqui de Girona per tot un conjunt de treballs i debats notablement sòlids i suggestius.

Finalment, abans de ressenyar breument les ponències i comunicacions que s'hi varen presentar, ens cal advertir l'acord majoritari dels investigadors respecte a la definició del feudalisme. O, millor dit, exceptuant les discrepàncies manifestades pel professor Paulino Iradiel,³ el tema no fou ni tan sols debatut, perquè implícitament o explícitament la major part dels participants n'adoptaven una definició «àmplia» —per entendre'ns—, tal com va quedar establerta en el col·loqui de Roma de l'any 1978.³ I per això el professor Bonnassie feia notar oportunament que, més enllà de les restriccions imposades per la definició «clàssica» del feudalisme —entès com a sistema jurídic fonamentat en el feu i el vassallatge—, ja només l'enunciat de les comunicacions demostrava l'atenció dispensada tant al sistema de relacions socials com a les estructures de producció i de profit, en tota la complexitat dels seus aspectes jurídics, econòmics, militars i ideològics.

I. *La formació i la primera expansió del feudalisme català*

La ponència del professor Bonnassie, certament exemplar per la solidesa argumental i la claredat de la seva exposició, contextualitzà les diverses comunicacions referides a la pre-Catalunya i als primers segles d'història de Catalunya —en sentit estricte— dins l'esquema explicatiu que ell mateix ha anat desenvolupant

2. Les havia plantejades prèviament, bé que potser d'una manera més matisada, a l'article *Feudalisme mediterrani: un estat de la qüestió*, «Debats», 5 (1983), ps. 8-21.

3. Les actes del col·loqui de Roma varen ésser publicades amb el títol de *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident Méditerranéen (Xe-XIIIe siècles). Bilan et perspectives de recherches* (1980). Darrerament n'ha sortit una selecció de comunicacions força extensa, amb un estudi introductori de Reyna Pastor, a l'editorial Crítica (Barcelona 1984). A partir d'aquesta nova definició s'hi va posar en relleu l'originalitat dels feudalismes mediterranis, entre els quals el feudalisme català apareix com un dels més estructurats, en contradicció total i absoluta amb aquella definició «clàssica» que en feia una variant perifèrica, marginal i incompleta.

a través de la recerca personal, recolzant-se, és clar, en els coneixements assolits per una notable historiografia catalana anterior.⁴

Com ja és conegut, Bonnassie sosté la tesi que el feudalisme català és producte del segle XI, perquè fins aleshores perdurava una societat qualificable d'esclavista i tribal. Acceptant la proposta de Pierre Dockés,⁵ considera que no hi hagué una crisi de l'esclavisme sinó unes quantes, la darrera de les quals va tenir lloc a finals del segle IX i durant el segle X, com a conseqüència del creixement econòmic i de la colonització de les terres frontereres. Aquesta expansió territorial oferia noves possibilitats d'evasió als esclaus i plantejava alhora la necessitat de comptar amb una mà d'obra nombrosa i eficient, per la qual cosa no té res d'estrany que aleshores es multipliquessin els homes lliures i els alous de la pagesia. En qualsevol cas, pels tombants de l'any mil va produir-se una situació excepcional, un «instant de llibertat» —en paraules de Bonnassie—, atès que l'esclavisme era mort i el feudalisme encara havia de néixer. Es tractava, tanmateix, d'una societat molt desigualitària: la pagesia era lliure, però tan pobra que les vendes i els empenyoraments de terres erosionaven contínuament la seva llibertat, cada vegada més compromesa pels poders aristocràtics i eclesiàstics del país —tal com posa en relleu la comunicació de Ramon Martí sobre *La integració en l'alou feudal de la Seu de Girona de les terres beneficiades pel «règim dels hispans»* (Els casos de Bàscara i Ullà, segles IX-XI) i documenta Gabriel Roura, que va fer la presentació d'*Un diploma desconegut del rei Odó a favor del «fidel» Wicfrid (887-893)*.

No fou, però, fins a la segona meitat del segle XI que de fet l'aristocràcia va posar les bases de les estructures feudals i senyoriales, servint-se de la força per desposseir arbitràriament la pagesia dels fruits del seu treball. En aquest sentit, la comunicació del professor Manuel Riu⁶ destaca encertadament la importància del factor militar en la instauració del feudalisme, perquè el progrés de l'armament —basat en la difusió precoç de la metallúrgia— va fer possible la disparitat creixent entre les armes dels rics i les dels pobres, ben palesa en la iconografia de l'època. Això ens ajuda a entendre el desenvolupament de la senyoria banal, castral o arbitrària i l'aparició dels «mals usos», de primer mal definits, variables i diversos d'una senyoria a l'altra, i després —d'ençà de la segona meitat del segle XII, però sobretot durant el segle XIII— sistematitzats i associats a la re-

4. A part d'una bona quantitat d'articles, que seria prolix de citar, hom sap que el professor Bonnassie és autor d'un estudi fonamental sobre *La Catalogne du milieu du Xe siècle a la fin du XIe siècle. Croissance et mutations d'une société*, 2 vols. (Toulouse-Le Mirail 1975), traduïda al català amb el títol de *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)* 2 vols. (Barcelona 1981).

5. *La libération médiévale* (París 1979).

6. *L'aportació de l'arqueologia a l'estudi de la formació i expansió del feudalisme català*. A més de ressaltar les possibilitats que ofereix l'arqueologia per a l'estudi de la societat feudal catalana, el Dr. Riu prevé que «si no hi ha una planificació adequada de la tasca a realitzar i un propòsit ferm d'evitar, per tots els mitjans (legals, coercitius, penals, etc...), que es malmetin els jaciments arqueològics de la nostra reserva, encara potencialment rica, ben aviat ho haurém fet tot malbé i no caldran serveis ni inspeccions».

7. L'origen i difusió dels *mals usos* i de la remença, així com els fonaments legals de la servitud, foren objecte de la comunicació de Paul Freedman, *Peasant Servitude in the Thirteenth Century*.

mença.⁷ De tota manera, l'estudi de Thomas N. Bisson⁸ demostra que al segle XII encara subsisteixen espais de llibertat, especialment a les zones més ben protegides per la pau i treva de Déu (les sagreres) i als dominis comtals, on l'esclat de la violència feudal no es produeix fins a mitjans d'aquest segle.

Hom sap que la multiplicació dels efectius de la classe senyorial generada pel procés de feudalització esquinça les seves estructures internes i exigeix la definició d'un nou ordre jurídic, formulat a través dels usatges de Barcelona. Doncs bé, les *Consideracions a l'entorn del nucli originari dels «Usatici Barchinonae»*, de Frederic i Antoni Udina, suggereixen la possibilitat que fossin 28 els usatges promulgats pel comte Ramon Berenguer I el Vell i Almodis —mentre Bonnassie, Bastardas i Mayer consideren que només n'hi ha 7 o 8 d'aquesta època—; la comunicació d'Anscari M. Mundó sobre *Els manuscrits del «Liber Iudiciorum» de les comarques gironines* fa veure la pervivència de l'antiga tradició jurídica visigoda fins al segle XII, així com el seu influx en la gestació dels usatges; i, d'altra part, Michel Zimmermann⁹ comprova que la cohesió d'aquests grups nobiliaris es va assegurar aviat mitjançant lligams feudo-vassallàtics i el reagrupament de tots plegats al voltant del comte de Barcelona.

La primera expansió feudal catalana va prendre, com sabem, dues direccions: cap al nord (Occitània) i vers el sud-oest (Lleida i Tortosa). Pel que fa a Occitània, al marge de si va produir-s'hi l'exportació del model feudal català o bé el grau de feudalització precedent ja era comparable al de Catalunya —cosa difícil d'aclarir per manca de documentació—, és segur que el comte de Barcelona intentava servir-se de les estructures feudals per dominar aquella zona, tot requerint juraments de fidelitat de la noblesa occitana. Ara bé, el treball de Martí Aurell sobre *L'expansion catalane en Provence au XIIIè siècle* demostra la resistència provençal, sobretot dels llinatges aristocràtics, a la dominació de la casa de Barcelona: la lluita més que secular entre els comtes catalans i els senyors feudals d'Occitània és gairebé contínua fins al tractat definitiu de pau que l'any 1190 signà Alfons I amb el comte de Tolosa. D'aleshores endavant catalans i occitans pugnen conjuntament per frenar l'impuls francès, però la desfeta de Muret posa el punt final a l'aventura ultrapirinenca dels comtes de Barcelona. Es tracta, doncs, d'un altre episodi idealitzat per la historiografia tradicional catalana, perquè —tal com fa notar Martí Aurell— *«dans ce contexte, peut-on adhérer aux thèses de l'unanimité retrouvée par le peuple provençal autour de la maison de Barcelone qu'une historiographie romantique a longtemps développées? Doit-on transférer le modèle du "pactisme" catalan aux contrées situées entre Rhône et Durance, alors que nous connaissons l'origine ibérique des cadres politiques du comté? A-t-on le droit de présenter la cassure qui divise la Catalogne et le monde d'Oc, au cours de la première moitié du XIIIè siècle, en tan qu'un accident historique provoqué par le désastre de Muret et l'inconscience des nouveaux comtés? Ces questions, qu'une vieille historiographie posa à nos sources, ne sont plus de mise dans le cadre d'une approche différente de l'expansion catalane en Provence, fondée sur les méthodes de l'histoire sociale»*.

Quant a l'expansió militar cap a Lleida i Tortosa, empresa des de les terres més feudalitzades de Catalunya —el Baix Penedès, la Conca de Barberà i el Baix

8. *The Crisis of the Catalanian Franchises (1150-1200)*.

9. *Les serments de fidélité en Catalogne au XIe siècle*.

Urgell, d'on arrenca precisament la revolta de Mir Geribert a mitjan segle XI—, no hi ha dubte que la colonització té caràcter feudal i la penetració dels usatges és força més intensa del que s'afirma generalment, tal com es pot comprovar en la comunicació d'Antoni Virgili sobre la *Conquesta, colonització i feudalització de Tortosa al segle XII, segons el cartulari de la catedral*. Tanmateix, la tendència natural dels barons a enservilir la pagesia degué ésser contrarestada a certes zones de la Catalunya Nova per la necessitat de braços que comportava la seva colonització, i es produïen així grans desigualtats en la geografia dels *mals usos* i d'altres exaccions senyorials.¹⁰

Hi ha, finalment, una darrera observació en la ponència de Pierre Bonnassie que mereix ésser destacada: a parer seu, el desenvolupament del feudalisme i el de la identitat catalana són fenòmens coetanis, i per això s'expressava en desacord amb la tesi recent de Thomas N. Bisson,¹¹ segons la qual «a Catalunya, la nació hauria precedit l'estat», per enunciar-la amb una fórmula succinta i sense els matisos pertinents. Bonnassie considera que no es pot parlar de nació catalana fins als segles XII-XIII, com arreu d'Europa, perquè, si bé als segles X i XI ja hi ha comunitat de llengua i de gènere de vida en els comtats pre-catalans, aquesta comunitat ultrapassa àmpliament el marc de Catalunya; encara és catalano-occitana. La diferenciació serà, doncs, posterior. Ara bé, quan es produeix? L'origen mateix del nom de Catalunya ens remet als castlans, segons sembla acceptar-se en l'actualitat, de manera que la primera identificació del país és d'ordre feudal: la nació catalana emergeix quan tot aquest país de castells és reunit sota el poder del comte de Barcelona, es comparteixen uns mateixos «costums» —ratificats en els usatges— i s'inicia la construcció de l'estat feudal català, entre els comtats de Ramon Berenguer I i Ramon Berenguer IV. En definitiva, segons Bonnassie, el fet català és indiscutiblement un fet cultural, però a l'origen també és un fet social i polític.

II. *La segona expansió feudal catalana, continental i ultramarina*

A qualsevol historiador mínimament familiaritzat amb la bibliografia sobre l'expansió catalana no li haurà de sorprendre gens el caire distint —alhora polèmic i renovador— d'aquesta segona part del col·loqui, atesa la manca d'una tradició historiogràfica de tanta qualitat com la de les etapes precedents. Cal reconèixer, sens dubte, la importància d'una sèrie d'obres que havien destacat la puixança de la nació catalana medieval pel vigor de la seva expansió, emfasitzant-ne els aspectes comercials, però també és cert que del conglomerat d'afirmacions i hipòtesis formulades fins fa poc temps no se'n deduïa en absolut un esquema coherent que fos capaç d'explicar els mòbils i mesurar els efectes no tan sols de l'impuls mercantil, sinó també de l'expansió territorial, és a dir, de la conquesta i colonització de Sharq al-Andalus (la part oriental d'al-Andalus, que comprenia

10. Cf. els estudis d'Agustí ALTISENT, *Per a la història de Senan (1159-1264)*, «Aplecs de treballs del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 3 (1981), ps. 155-195, i Paul FREEDMAN, *La condition des paysans dans un village catalan du XIIIe siècle*, «Annales du Midi», 94 (1982), ps. 231-244.

11. *L'essor de la Catalogne: identité, pouvoir et idéologie dans une société du XIIIe siècle*, «Annales, E.S.C.», 39, 3 (maig-juny 1984), ps. 454-479.

la Catalunya Nova, les Balears i el País Valencià posteriors). Per això mateix la ponència de Pierre Guichard constitueix un balanç provisional —bé que extraordinàriament útil i reeixit— dels resultats assolits en bona mesura a través d'investigacions força recents, a més de les que es presentaven al col·loqui, així com també dels problemes i mancances d'una recerca que encara es troba «dans une phase dominée par les interrogations et les débats plus que par les conclusions et les points d'accord».¹²

Malgrat tot, d'acords i de conclusions ja n'hi ha prou per entreveure una explicació raonada del procés d'expansió territorial sense necessitat d'invocar hipotètiques causes psicològiques i morals, o bé el coratge militar, l'entusiasme religiós i concauses per l'estil, absolutament inexplicables quan s'ignora el context històric precís que n'afavoreix l'aparició. Altres factors, com per exemple l'impuls demogràfic, el desenvolupament econòmic i el nivell tècnic, ben segur que havien de constituir un potencial d'expansió considerable, però Guichard apunta justament que res no fa pensar en la inferioritat global de la societat andalusina respecte a la catalana. En canvi, «la superiorité militaire des catalano-aragonais paraît indiscutable, ce qui suggère l'idée que le haut niveau de culture, d'organisation administrative et politique, de richesse économique des Andalous n'étaient pas orientés de la même façon que dans la formation socio-politique chrétienne adverse vers une mobilisation efficace de capacités guerrières agressives». Vet aquí, doncs, la clau del problema: l'extraordinària capacitat de violència dels senyors feudals, que «peut se tourner vers l'oppression des paysans à l'intérieur, soit vers des entreprises extérieures destinées à procurer aux "milites" du butin, des terres et de nouvelles communautés rurales à exploiter».

Obviament, l'especificitat de la societat feudal catalana esdevé manifesta per comparació amb l'andalusina, que va ésser definida com a tributària, és a dir, estructurada a l'entorn de dues realitats fonamentals: una d'estatal i l'altra comunitària, relacionades principalment a través de la percepció d'un tribut. En concret, Miquel Barceló argumenta —en la seva comunicació sobre *Vespres de feudals. La societat de Sharq al-Andalus abans de la conquesta catalana*— la «tribalitat» de l'organització social andalusina i, per tant, l'absència d'una classe social nobiliària i militar comparable a la dels senyors feudals cristians. D'aquí precisament la seva indefensió, que —insisteix— «no pot interpretar-se de cap manera com a inferioritat social, ni tampoc com a resultat de cap declivi de l'estructura social. La societat tribal no podia generar formes de defensa adequades contra l'agressivitat feudal. Per una banda, l'única organització capaç de reunir excedents suficients per a organitzar aquesta resistència militar era l'estat islàmic i aquest era només una tènue ombra administrativa; i, per altra banda, la societat

12. L'obra de Pierre Guichard constitueix, precisament, una de les aportacions bàsiques a l'estudi de la societat andalusina i de l'expansió catalana al País Valencià. Vegi's, entre altres treballs, *Al-Andalus. Estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente* (Barcelona 1976); «Le problème de l'existence de structures de type "féodal" dans la société d'al-Andalus (L'exemple de la région valencienne)», dins *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident Méditerranéen*, ps. 699-725; «Géographie historique et histoire sociale des habitats fortifiés ruraux de la région valencienne», *Habitats fortifiés et organisation de l'espace en Méditerranée médiévale* (Lió 1983), ps. 85-93; «Alcaïda» et «Coutume d'Espagne» dans le *royaume de Valence et les États de la Couronne d'Aragon au Moyen Âge*, «Les Espagnes médiévales. Aspects économiques et sociaux. Mélanges offerts à Jean Gautier Dalché (Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Nice)», 46 (1983), ps. 247-256.

tribal no permetia el desenvolupament de relacions socials militaritzades, "senyoriales". Els feudals marxaren, doncs, contra una població civil, inermes o amb poca capacitat de defensar-se d'aquells tipus nous d'agressió, d'extermini total». D'aquest extermini, que normalment s'infereix de la necessitat de repoblació posterior dels territoris conquerits, ara en tenim un exemple ben documentat en la comunicació d'Aurèlia Jené sobre *La conquesta de Manūrqa el febrer de 1287*. En efecte, basant-se en els registres de cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, evidencia des de les dificultats d'Alfons II per organitzar la campanya de conquesta fins al repartiment del botí (inclosa la major part de població —ara esclavitzada—, a més de terres, cases, flassades, matalassos, coixins, bótes, olles, etc.) i els primers moments de la colonització catalana, que instaura un ordre social radicalment nou, de tipus feudal.

Els progressos realitzats en l'estudi de la societat andalusina es varen posar novament de manifest a les comunicacions de Guillem Rosselló Bordoy, sobre *Documentació arqueològica i estudi de les societats de Sharq al-Andalus: estat de la qüestió*, i d'Àngel Poveda, que formulà *Algunes hipòtesis sobre l'economia agrària del juz'de Jijnau-Bytra a Mayūrqa, segons la toponímia àrab i berber*, perfectament situades per Pierre Guichard dins el conjunt de treballs arqueològics, toponímics i de geografia històrica que des de fa uns anys aporten informació rellevant sobre un passat difícil d'esbrinar per manca de fonts documentals.

La confrontació d'aquesta realitat social andalusina amb la que constaten Ricard Soto,¹³ Àngel Rodríguez¹⁴ i Jaume Portella¹⁵ a Mallorca durant el segle XIII permet afirmar que la conquesta catalana també elimina de soca-rel la societat preexistent i facilita la implantació d'una altra de nova, que reproduirà amb trets específics la societat feudal d'origen. Certament, el poder monàrquic hi resulta dominant des de la conquesta i encara continua incrementant-se al llarg del segle XIII i principis del XIV, però la colonització de les zones integrades dins el patrimoni reial és de la mateixa naturalesa que l'efectuada pels magnats: a pertot arreu s'estructura una piràmide de dominació de la pagesia mitjançant establiments, ben enquadrats dins un marc senyorial de tipus feudal. D'altra banda, Antoni Riera Melis¹⁶ comprova un cert desenvolupament del comerç cap a finals del segle XIII, però tan mal articulat amb les activitats productives illenques, que fins dificulta el progrés de l'agricultura i de la indústria drapera. És, en gran part, un comerç de redistribució que mediatitzen els catalans peninsulars i genovesos, força marginal per al conjunt de l'economia balear. En definitiva, la pretesa excepcionalitat de la societat medieval de Mallorca —democràtica i lliure, no feudal i basada en el tràfic mercantil— apareix cada vegada més com un miratge historiogràfic alienant, perquè s'hi va descobrir l'existència d'un feudalisme colonial.

El model de colonització del País Valencià presenta notables similituds amb el cas de les Illes Balears i de Sicília,¹⁷ bé que també s'hi reconeixen fàcilment

13. *Alguns casos de gestió «colonial» feudal a la Mallorca del segle XIII.*

14. *Conquesta i feudalització: el cas de Pollença, Mallorca (1298-1304).*

15. *La colonització feudal de Mallorca.*

16. *El sector mercantil a Mallorca a la segona meitat del segle XIII.*

17. Vegeu, si no, l'estudi excel·lent d'Henri BRESC, «Féodalité coloniale en terre d'Islam. La Sicile (1070-1224)», a *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident Méditerranéen*, ps. 631-647.

algunes particularitats, tant pel fet de restar-hi una part considerable dels musulmans autòctons en condicions de submissió als conqueridors, com perquè a l'àrea valenciana s'hi fa notar la incidència de la colonització aragonesa, sempre polèmica i encara no pas prou estudiada. Segons Antoni Furió i Ferran García,¹⁸ després de la conquesta s'inicia la transició vers una societat cristiano-feudal, que culmina en la configuració d'un paisatge agrari nou i d'una malla complexa de senyories i dependències feudals a través de la qual es produeix l'expropiació de l'excedent dels pagesos, més intensa en el cas dels musulmans que no pas dels cristians. L'existència, d'altra part, de vertaders monopolis comercials en mans de companyies estrangeres —italianes com la Datini, que controlava la llana del Maestrat, i alemanyes com la Grosse Ravens-burger, exportadora del sucre saforenc— convertia el País Valencià en la perifèria colonial d'altres països més desenvolupats. Tot plegat es confirma en la comunicació d'Enric Guinot sobre l'*Origen i evolució del feudalisme al Maestrat de Castelló*, que ressegueix les diferents fases del procés de feudalització en el domini senyorial de l'orde de Montesa, bàsicament ramader, d'on els factors italians exportaven les llanes en règim de monopoli. Hi ha, encara, un treball més sobre el País Valencià, a càrrec del professor Paulino Iradiel, que assaja l'aplicació de nova metodologia a l'estudi de les *Famílias feudales en el área de expansión catalana*.

Finalment, la darrera sessió del col·loqui va dedicar-se a l'anàlisi d'uns quants aspectes del feudalisme català peninsular que, en general, transcendeixen l'etapa de màxima expansió territorial. Josep M. Salrach i Joan-Pau Rubiés¹⁹ feren balanç de la producció historiogràfica d'època carolíngia i feudal, insistint especialment en la funció de suport ideològic de la política monàrquica que havien d'exercir les quatre grans cròniques. La renovació jurídica dels segles XII, XIII i XIV —l'anomenada recepció del dret romà o comú—, i més concretament els lligams *Entre l'emfiteusi i el feudalisme*, varen constituir el tema de la comunicació presentada per l'arxiver i jurista Josep M. Pons i Guri, que demostra com el feu i l'emfiteusi s'arribaren a confondre del tot durant la baixa edat mitjana. Antoni L. Sanz estudia la formació, estructura i desenvolupament del domini de *La pabordia d'Aro de la catedral de Girona, 1180-1343*. Les actuacions senyorials dels pabordes i dels seus agents —procuradors i batlles—; la pràctica d'establiments emfiteùtics com a forma d'enquadrament de la pagesia dins una marc de relacions senyorials-feudals; la varietat extrema de drets, imposicions i serveis que graven unes tinençes camperoles d'extensió molt desigual, així com la progressiva submissió dels pagesos de la vall d'Aro a servitud des de la segona meitat del segle XIII són algunes de les qüestions més importants considerades en aquesta recerca, que ens mostra els mecanismes de funcionament i d'explotació subjacents a les institucions i rituals de l'anomenat feudalisme «clàssic». D'altra banda, Christian Guilleré²⁰ descabdella rigorosament un problema controvertit: el paper de les ciutats dins el món feudal, basant-se en el cas de Girona i la seva vegueria. Contra una llarga tradició historiogràfica que posa en relació el desenvolupament de les ciutats amb el de les activitats comercials, considerant-les fins i tot alienes

18. *Dificultats agràries en la formació i consolidació del feudalisme al País Valencià*.

19. *Entorn a la mentalitat i la ideologia del bloc de poder feudal a través de la historiografia medieval fins a les quatre grans cròniques*.

20. *Ville et féodalité dans la Catalogne du Bas Moyen Age (Gérone et sa viguerie au XIVe siècle)*.

al feudalisme, Guilleré subratlla l'origen rural de les rendes percebudes pel patriciat urbà, l'Església i els nobles residents a Girona, per la qual cosa —conclou— «ce n'est pas un hasard si les grans progroms que connaît Gérone en 1391 partent de la campagne et si, dans le va-et-vient des juridictions royales, les paysans "remensa" prennent conscience de leur situation et de leur force». Finalment, Jaume Sobrequés i Gaspar Feliu fan la presentació i transcripció d'un petit volum manuscrit del segle XVIII, on encara s'expliciten termes i institucions que demostren la *Pervivència a les comarques gironines del règim senyorial d'arrel medieval a l'edat moderna*.